

УДК 378:371.3

**С. Е. Мороз**кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри підприємництва і права  
Полтавської державної аграрної академії**О. В. Калашник**кандидат технічних наук, доцент,  
доцент кафедри підприємництва і права  
Полтавської державної аграрної академії**О. С. Михайлова**кандидат економічних наук, доцент,  
доцент кафедри підприємництва і права  
Полтавської державної аграрної академії

## ЛЕКЦІЯ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*У статті досліджується проблема підвищення ефективності лекцій у закладах вищої освіти. Акцентовано на сутності лекційної форми навчання, її перевагах і недоліках в умовах інформатизації освіти та зміни освітньої парадигми. Наголошується, що традиційна лекція поступово втрачає роль основної загальноаудиторної форми навчання, наводяться аргументи щодо її непродуктивності та низької ефективності у формуванні професійних компетенцій здобувачів вищої освіти. Як основний аргумент проти застосування традиційних лекцій у навчальному процесі визначена пасивність студентів в умовах значної активності викладача.*

*Висвітлено наукові підходи до методологічних та дидактичних можливостей лекцій. Уточнено, що сучасна лекція має бути науковою, проблемною, інформативною, інтерактивною, практико-орієнтованою, за можливості візуалізованою, враховувати міждисциплінарні зв'язки та індивідуальні особливості здобувачів вищої освіти. Як альтернативу традиційній лекції в навчальному процесі рекомендується застосовувати проблемні лекції, лекції-консультації, лекції-екскурсії, лекції вдвох, лекції-прес-конференції, лекції-провокації, лекції-діалоги, лекції-дискусії, лекції з використанням техніки зворотного зв'язку, лекції-змагання, лекції із запланованими помилками, лекції-візуалізації та ін.*

*Розглянуто основні традиційні і нетрадиційні види подачі лекційного матеріалу, що сприяють активізації роботи студентів на заняттях, проаналізовані аргументи щодо доцільності впровадження інноваційних інформаційних технологій, які дають змогу модернізувати процес читання лекцій та налагодити зворотній зв'язок з аудиторією. Обґрунтована важливість орієнтації лектора на суб'єкт-суб'єктну взаємодію під час аудиторних занять задля досягнення високої якості результатів навчання. З'ясовано, що мотивацію студентів на лекціях підвищує застосування інформаційних технологій. Супроводження традиційних лекцій навчальними фільмами, інтерактивом і прикладами із майбутньої професійної діяльності, ментальними картами, слайдами та ін. дає змогу забезпечити індивідуалізацію подачі матеріалу, створити в аудиторії атмосферу зацікавленості, підвищує мотивацію студентів до навчання та сприяє задоволенню професійного інтересу до обраної спеціальності.*

**Ключові слова:** інформаційні технології, інновації, лекції, модернізація вищої освіти, якість професійної підготовки.

**Постановка проблеми.** Нині в умовах зміни освітньої парадигми, підвищення якості та ефективності аудиторної роботи набуває особливого значення. Реформи в освіті проходять на тлі постійного скорочення частки аудиторних годин щодо частки годин, які виділяються на самостійну роботу студентів. Все це, безсумнівно, вимагає перегляду системи вищої освіти загалом і методики проведення лекцій зокрема. У сучасних умовах важливо спонукати студента працювати самостійно, активно прагнути до самоосвіти. Це веде до необхідності пошуку таких форм і методів роботи викладача, які б дали змогу більш ефек-

тивно використовувати години, відведені на аудиторну роботу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичний аналіз проблеми свідчить про широкий спектр наукових розвідок, результати яких слугують підґрунтям для подальших досліджень. Незважаючи на те, що роль та значення лекції у навчальному процесі обговорюються педагогічною спільнотою з часів Сократа, багато питань щодо ефективності цієї форми навчання й донині залишаються дискусійними та потребують уточнення.

У різні часи проблеми раціональної організації аудиторних занять у закладах вищої освіти

досліджували А. Бойко, Я. Болюбаш, Н. Бібік, С. Вітвицька, І. Дичківська, О. Дубасенюк, Е. Зеєр, І. Зимня, Л. Каніщенко, А. Кузьмінський, В. Лозова, Н. Ничкало, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, М. Фіцула та ін.

Варто зазначити, що у педагогічному середовищі продовжують обговорювати особливості підготовки та проведення лекцій у вищій школі, оскільки залишаються не вирішеними питання про роль лекцій у формуванні професійних компетенцій майбутніх фахівців. Аналіз літературних джерел показав, що на сучасному етапі розвитку педагогічної науки теза Г.Л. Міллера (датована 1927 р.) «Читання лекцій – це такий чарівний процес, шляхом якого контент зошити професора за допомогою пір'яної ручки переноситься у зошит студента, не проходячи кризь мізки обох» [3] залишається такою ж актуальною, як і багато років тому. Зокрема, підтвердження цієї тези зустрічаємо у працях М. Волохонської [4, с. 59], Ю. Краснова [5], В. Калашник, О. Олексієнко [6], Є. Прохорової [7], Д. Чернилевського [8, с. 140], К. Амосової [9] та багатьох інших науковців, які звертають увагу на неефективність застосування традиційних лекцій у навчальному процесі.

Науковці [10, с. 158; 11; 12] єдині у думці, що нині традиційні освітні методи і форми мають поступитися місцем інноваційним технологіям, заснованим на самостійній роботі здобувачів вищої освіти. Підкреслюючи актуальність привнесення інновацій у лекційну форму навчання, М. Артюшина зазначає, що сучасна лекція має бути гнучкою, мати мобільний зміст і будову, відповідати актуальним запитам студентів, активно використовувати їх здібності, ґрунтуватись не стільки на монологічному, скільки на діалогічному викладі матеріалу, обміні досвідом [13].

Спостереження Т. Левченко доводять, що механічні записи різних текстів (лекцій, конспектів) вбивають здібності суб'єкта до запам'ятовування інформації, він покладається на записи, а не на власні можливості. Студенти, які намагаються не копіювати механічно, а запам'ятовувати основні семантичні блоки інформації, досягають вищих результатів під час її репродукції [2, с. 318].

На думку В. Корнієнко, якщо раніше лекції розглядалися як головний засіб передавання інформації, то нині їх мета – викликати інтерес до досліджуваної дисципліни, визначити місце цієї науки у суміжних галузях [1].

Як показав аналіз психолого-педагогічної літератури, більшість науковців акцентує на тому, що є об'єктивна необхідність забезпечення високої якості професійної підготовки й розвитку у студентів креативного мислення та здатностей до творчої діяльності, що потребує осучаснення традиційних форм і методів навчання. Проблема підвищення ефективності лекційного навчання при

цьому залишається актуальною, оскільки дидактичні і методичні можливості лекцій, які б забезпечували інтенсивне оволодіння здобувачами вищої освіти професійними компетенціями, постійно модернізуються і, як наслідок, залишаються маловивченими.

**Мета статті.** Метою статті є аналіз сучасних напрямів модернізації лекції, пропозиція можливих способів підвищення ефективності лекційної форми навчання у закладах вищої освіти.

**Виклад основного матеріалу.** Навчальний процес у закладі вищої освіти є нерозривним поєднанням трьох складників: інформаційного (передача, прийом, накопичення, перетворення, зберігання і застосування інформації), психологічного (становлення і розвиток людської індивідуальності), кібернетичного (управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів).

Пильна увага вчених традиційно приділяється пошуку відповідей на питання: яку роль відіграє лекція у сучасному навчальному процесі? Якою вона має бути в умовах зміни освітньої парадигми? Як впровадження компетентнісного підходу до освіти, кінцевим результатом якого мають стати сформовані загальні і професійні компетенції випускників, вплинуло на лекційну форму навчання?

У сучасних дослідженнях, присвячених проблемам професійної підготовки і професійного розвитку особистості в умовах модернізації вищої освіти, дедалі частіше звучать питання фахівців-практиків: лекція – це атавізм чи необхідне її інноваційне оновлення? [7]; лекція у вищій школі – це минуле чи майбутнє? [11]; чи варті лекції у закладах вищої освіти втраченого студентами і викладачами часу? [9]. Зважаючи на викладене, зауважимо, що дискусії про те, якою має бути сучасна лекція продовжуються і набувають особливої актуальності, зважаючи на суттєве скорочення часу, який виділяється у нових навчальних планах на аудиторні заняття, у т.ч. із дисциплін професійного спрямування.

З огляду на завдання нашого дослідження є сенс звернути увагу на те, що погляди дослідників на доцільність застосування лекцій у навчальному процесі значно різняться. Більшість педагогів наголошує, що лекція залишається необхідною та важливою складовою частиною навчального процесу, однак не можна не погодитись із тими фахівцями, які вважають, що в умовах доступності та відкритості інформації студенти можуть самостійно знаходити та вчити теоретичний матеріал.

У сучасних дискусіях про негативну роль традиційних лекцій в умовах модернізації вищої освіти розвиток одержала теза про дуже низьку їх ефективність. Окрім низької ефективності засвоєння інформації, до негативів лекції як засобу навчання належать:

- відсутність стимулів для розвитку критичного мислення і здатності вирішувати завдання внаслідок пасивного характеру цього виду навчальної активності;

- погана відвідуваність внаслідок негативної оцінки потенційної користі лекцій з боку багатьох студентів;

- відмова деяких слухачів від додаткового користування підручником та іншими джерелами, в яких матеріал курсу викладений у повнішому обсязі [9].

Науковці також звертають увагу на те, що традиційна лекція належить до екстенсивних методів навчання і навіть різні модифікації традиційної лекції (наприклад, оснащення її засобами наочності) не виводять лекційне заняття для великої аудиторії з екстенсивного способу навчання. Так, Ю. Краснов переконаний, що освоєння практичних умінь за допомогою лекційно-семінарської технології навчання – це вкрай нереальне завдання для реалізації у закладах вищої освіти, і на підтвердження цієї тези наводить такі аргументи:

- бездіяльність навчальної «діяльності»;

- вербалізм, занадто багато слів, розмов, необов'язкового говоріння, мало понятійного та, втім, будь-якого мислення (оперування образами і символічними ідеалізаціями), примус до запам'ятовування порожніх знакових, словесних форм знання-інформації, переказування її на заліку чи іспиті;

- трансляція і примус до освоєння готових знань (наукових чи квазінаукових) без розуміння їх генезису;

- монологізм – в учня ще немає питань, але відповіді для нього вже готові, у нього практично немає часу навіть на розуміння відповідей, тому доводиться миритися і зубрити, зачувати слова викладачів без їх розуміння і проникнення в суть;

- формування особистості фахівця за зразком виробництва техніки;

- монологізм і технократизм освіти призводять до того, що учень стає об'єктом педагогічної діяльності, а навчання перетворюється на конвеєр. Учень, не встигаючи розуміти і будучи притиснутий «баловою» формою оцінки знання на заліках та іспитах, змушений(!) вдаватися до зубріння, запам'ятовування малоосмисленої, незрозумілої інформації;

- панує методика, методичний фетишизм, інструктивний технологізм і відповідний опис педагогічної праці (що, коли і як говорити). Це позбавляє педагогічну діяльність сенсу та змісту, гранично редукує її до заздалегідь запланованих словесних текстів-реплік (причому як із боку педагога, так і з боку учнів) [5].

На тлі таких суттєвих недоліків позитивні сторони лекційного навчання виглядають не дуже привабливо. Відомо, що лекції традиційно виконують певні функції:

- інформаційну – несуть певну інформацію про свій предмет;

- мотиваційну – розвивають пізнавальні потреби й інтерес слухачів до різних стратегій мислення і способів організації діяльності;

- організаційно-орієнтаційну – орієнтують в інформації, джерелах, підходах, школах, напрямках та ін.;

- професійно-виховну – створюють умови для професійного самовизначення, розвитку професійної етики та спеціалізованих здібностей слухачів;

- методологічну – демонструють підхід до освоєння зразків і способів мислення (аналізу, постановки проблеми, вибору стратегії вирішення проблеми, прогнозування та ін.).

Уважається, що лекція має давати систематизовані основи наукових знань із дисципліни, розкривати стан і перспективи розвитку відповідної галузі, концентрувати увагу студентів на найбільш складних питаннях, стимулювати їхню активну пізнавальну діяльність і сприяти формуванню творчого мислення. При цьому основними вимогами до сучасної лекції залишаються науковість, доступність, єдність форми і змісту, емоційність викладу, органічний зв'язок з іншими дисциплінами (міждисциплінарний зв'язок) та видами навчальних занять і майбутньою професійною діяльністю.

Як зазначалося, провідне значення інформаційної функції лекції дуже швидко втрачається, що пов'язано з великою кількістю джерел інформації, які доступні сучасним студентам. Однак у таких умовах посилюється значення орієнтаційної функції лекцій. Водночас, зважаючи на зростання ролі самостійного навчання студентів, посилюється також значення методологічної функції лекцій.

Варто погодитися із педагогами, які вважають, що головне у лекції – це думка, логічність, уміння показати цікаве в обговорюваній проблемі, домогтися підйому інтелектуальної енергії студентів, відповідної розумової реакції, викликати мотивацію до самостійного навчання. На наш погляд, для досягнення мети під час викладання дисциплін професійного спрямування важливо досягти високої активності студентів, щоб на лекції були створені умови для розвитку у здобувачів вищої освіти творчого потенціалу, ініціативності, самостійності у вирішенні проблем. Також для подолання пасивності студентів на лекціях важливо, щоб під час трансляції контенту постійно простежувався зв'язок теорії з практикою та майбутньою професійною діяльністю здобувачів вищої освіти. При цьому важливо створити такі педагогічні умови, які забезпечуватимуть безперервність такого зв'язку.

Враховуючи результати дослідження, проведеного Е. Дейлем, удосконалені Національним тренінговим центром (штат Меріленд, США) [14] щодо того, що середні показники засвоєння навчального матеріалу для лекцій найнижчі – 5%, для читання

становлять 10%, відео- чи аудіоматеріалів – 20%, демонстрації – 30%, групових дискусій – 50%, практики – 75%, навчання інших – 90%, викладачі кафедри підприємництва і права Полтавської державної аграрної академії за допомогою інтерактивних методів намагаються підсилити ефективність лекцій. Як альтернативи традиційній лекції у навчальному процесі академії переважають проблемні лекції, лекції-консультації, лекції-екскурсії, лекції вдвох, лекції-прес-конференції, лекції-провокації, лекції-діалоги, «перевернуті» лекції, лекції-дискусії, лекції з використанням техніки зворотного зв'язку, лекції-змагання, лекції із запланованими помилками, лекції-візуалізації та ін. При цьому застосовувані викладачами інтерактивні методи викладання дисциплін професійного спрямування дають змогу задіяти не тільки свідомість майбутніх аграріїв, але й їх почуття, емоції, вольові якості, тобто включають у процес навчання «цілісну людину».

Цікавими для нашого дослідження є результати розвідки В. Калашник та О. Олексієнко, які запропонували модель «ідеальної» лекції, де у процесі навчання має бути задіяний кожен студент [6]. Досягати такої мети та високого рівня уваги студентів, на думку науковців, можна «завдяки лекторському красномовству у доказах, знаннях і дотепності».

Наш досвід показує, що застосування на лекціях методів випереджального навчання, розвитку пізнавальних потреб, ціннісних орієнтацій (дискусія, створення ситуації успіху у діяльності, ситуації пізнавальної новизни та зацікавленості, позитивного прикладу, пояснення практичної значущості навчання, методу опори на досвід професійної діяльності) дають змогу підвищити запам'ятовуваність матеріалу та мотивують майбутніх аграріїв до самоосвіти, самоаналізу та фахової саморегуляції.

Для кращого сприйняття студентами лекційної інформації доцільно застосовувати технологію майндмепінгу – техніку структурування думок, в основі якої лежить принцип радіантного мислення. Використання образів і символів (асоціацій) у процесі конспектування лекційного матеріалу шляхом створення ментальних карт дає студентам змогу розкріпачитися, структурувати інформацію і запам'ятати навчальну дисципліну в усіх її деталях. Зауважимо, що є інші способи осучаснити традиційну лекцію, які пов'язані із використанням лекційних електронних комплексів, проведенням веб-лекцій, застосуванням технологій лекційного експрес-контролю.

Водночас використання на лекціях як форми інтерактивного навчання методів кейс-стаді, ділових історій, міні-тренінгів із формулювання відкритих, закритих, уточнюючих питань під час вирішення проблемних професійних ситуацій,

спонукають студентів замислитись над проблемами комунікації, недосконалістю людського сприйняття, важливості передачі й інтерпретації інформації.

Отже, на наш погляд, нині спостерігається ситуація, коли інноваційна практика розвитку лекції як форми організації навчання в умовах модернізації системи вищої освіти випереджає педагогічну теорію, яка не встигає за практикою.

**Висновки і пропозиції.** Використання інноваційних технологій під час читання лекцій допомагає активізувати творчий потенціал студентів та стимулює їх бажання навчатися. Варто зазначити, що універсальних методів викладання лекційного матеріалу не існує, а тому задля вдосконалення навчального процесу та формування у студентів професійного мислення викладачі мають шукати власні науково-педагогічні підходи. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом можливостей застосування активних методів навчання на імітаційних заняттях.

#### Список використаної літератури:

1. Корнієнко В.В. Традиційні та сучасні форми та методи організації навчальної діяльності бакалаврів гуманітарних наук із прикладної лінгвістики (досвід США). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2014. Вип. 33. С. 94–98.
2. Левченко Т.І. Європейська освіта: конвергенція та дивергенція: монографія. Вінниця: Нова книга, 2007. 655 с.
3. The Professor's Lecture Notes Go Straight to the Students' Lecture Notes. URL: <https://quoteinvestigator.com/2012/08/17/lecture-minds/>
4. Волохонская М.С. Особенности переживания студентами лекционных и практических занятий [Текст]. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6: философия, политология, социология, психология, право, международные отношения.* 07/2007. Вип. 2, ч. 2. С. 58–62.
5. Краснов Ю.Э. Критика лекционно-семинарской образовательной технологии высшего образования. URL: <http://charko.narod.ru/tekst/sb1/kras.html>.
6. Калашник В.Л. «Ідеальна» лекція у вищій школі / В.Л. Калашник, О.Г. Олексієнко. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки.* 2018. Вип. 151(1). С. 82–84.
7. Прохорова Є.В. Лекції для магістрантів з економіки та підприємництва: атавізм чи інноваційне оновлення. *Інновації в бізнес-освіті: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 18 листоп. 2016 р., м. Київ. М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана [та ін.]. Київ: КНЕУ, 2016. С. 58–60.*

8. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: учеб. Пособие для вузов. М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2002. 437 с.
9. Амосова К. Чи варті лекції у вишах втраченого студентами і викладачами часу? URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/01/24/228603/>.
10. Дубасенюк О.А. Інноваційні навчальні технології – основа модернізації університетської освіти. *Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін*: Зб. наук.-метод. праць / За ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. 261 с.
11. Гурська О.В. Лекція у вищих навчальних закладах I–II рівня акредитації – минуле чи майбутнє (на прикладі суспільствознавчих дисциплін)? *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, I(6), Issue: 10, Oct. 2013. С. 73–76. URL: [www.seanewdim.com](http://www.seanewdim.com).
12. Мультимедійна лекція як ефективна форма організації навчання у ВНЗ. URL: <https://scjournals.eu/ojs/index.php/e-learn/article/view/280/266>.
13. Артюшина М.В. Управління самостійною роботою студентів на лекціях. *Теорія та методика управління освітою: електронне наукове фахове видання*. К.: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2009. № 2. URL: <http://tme.uomo.edu.ua/docs/2/09artiwl.pdf>.
14. Adapted from E. Dale, *Audiovisual Methods in Teaching*, 1969, NY: Dryden Press.

---

**Moroz S., Kalashnyk O., Mykhailova O. Lecture in modernization conditions of higher education system**

*The article examines the problem of increasing the efficiency of lectures in higher education institutions. It is emphasized on the essence of the lecture form of education, its advantages and disadvantages in the conditions of informatization of education and changes in educational paradigm. It is noted that the traditional lecture gradually loses the role of the main general-audience form of education, argues about its inefficiency and low effectiveness in shaping the professional competences of higher education students. As the main argument against the use of traditional lectures in the educational process is student's passivity in the context of a significant teacher's activity.*

*The scientific approaches to methodological and didactic possibilities of lectures are highlighted. It is specified that modern lecture should be scientific, problem, informative, interactive, practical-oriented, visualized, take into account interdisciplinary connections and individual peculiarities of students. As an alternative to traditional lectures in the educational process, it is recommended to use problem lectures, lectures, consultations, lectures, excursions, lectures together, lectures, press conferences, lectures-provocations, lectures-dialogues, lecture-discussions, lectures using feedback techniques, lectures-competitions, lectures with planned mistakes, lectures-visualization, etc.*

*The main traditional and non-traditional types of lecturing materials are considered, which help to intensify the work of students in classes; arguments were analyzed regarding the feasibility of introducing innovative information technologies, which allow to modernize the process of lecture reading and to establish feedback with the audience. The importance of the lecturer's orientation on subject-subjective interaction during classroom studies is grounded in order to achieve high quality of learning outcomes. It is revealed that the use of information technologies, the accompaniment of traditional lectures by films, interactive and examples of future professional activity, mental maps, slides, reference abstracts allows to provide individualization of the supply of material, to create an atmosphere of interest, which increases the motivation of students to study and promotes the satisfaction of their professional interest in the chosen specialty.*

**Key words:** *information technologies, innovations, lectures, modernization of higher education, quality of professional training.*